

Формування засад української ментальності та національної культури

Формування засад української ментальності та національної культури з притаманними їм властивостями та архетипами аналізується в історичному аспекті у контексті загального розуміння генезису і розвитку українського народу та його предків. Показано відмінність українського світосприйняття від світосприйняття інших народів.

Завершення формування ядра українського народу було пов'язано також із становленням засад української ментальності з притаманними їй властивостями та архетипами. Питання про українську ментальність вперше на серйозному філософському рівні сформулював Д.І. Чижевський, але спорадично воно аналізувалося й іншими вченими української діаспори. Останніми роками в його розробку свій внесок зробили В.С. Горський, С.Б. Кримський, В.Л. Храмова та інші українські дослідники. Їх висновки не тотожні в деталях, але близькі в основних рисах.

Визначено такі риси, притаманні українському менталітету: емоційність (зокрема, в ставленні до природи); ліризм, кардоцентризм, усамотненість; ідеал внутрішньої та зовнішньої гармонії (миру); побутовий естетизм, індивідуалізм; плюралістична етика, що визнає за кожною людиною право на особистий життєвий шлях і долю; потяг до волі; прагнення рівності, що корелюється з відносним пригніченням раціоналістичної установки та упередженим, навіть ворожим, ставленням до владних структур. Але проблема вивчення базових, архетипічних інваріантів національної ментальності полягає не тільки в їх виявленні та співвіднесенні, а й у дослідженні тих чинників, що зумовили їх виникнення і розкриття.

Зрозуміло, що розв'язання цього питання можливе тільки у контексті за-

гального розуміння генезису і розвитку українського народу та його предків. Наведена раніше аргументація на користь утворення ядра українського народу на межі Середньовіччя і Нового часу аж ніяк не заперечує того, що суттєві елементи його духовності й культури, які невдовзі конституювалися у відповідну систему, сягають своїм корінням доби Київської Русі та давньослов'янського язичництва. Не треба тільки змішувати народ з його предками та окремі елементи культури і світогляду останніх з ментально-культурною системою народу.

Давнім слов'янам була притаманна своєрідна соціально-економічна система, яка ґрунтувалася на господарській та громадській автаркії окремих великих родинних домогосподарств. Вони утворювали між собою об'єднанні об'єднання, що входили до складу племен та міжплемінних об'єднань (типу племінних князівств переддержавної доби). Пов'язано це з тим, що в лісостепо-лісових ландшафтах комплексне землеробсько-скотарське господарство (з елементами полювання, рибальства та збиральництва) було ефективним саме за умов хуторського розселення. Як і в інших етносів давньої Європи, голова родини був домогосподарем-власником і суб'єктом громадсько-політичних відносин. Така життєдіяльність передбачала формування психічного типу, в якому звичка покладатися в господарській

сфері передусім на самого себе та членів своєї сім'ї поєднувалася з поважанням прав і гідності кожного повноправного члена суспільства.

Зрозуміло, що в додержавні часи праслов'янам та давнім слов'янам був притаманний язичницько-міфологічний світогляд архаїчного, пізньо-первісного кшталту, з його обоженням природних стихій, небесних світил та одухотворенням речей і реалій довкілля. Тим часом багатосторонні зв'язки з Античною, а пізніше Візантійсько-Східнохристиянською цивілізаціями та мусульмансько-іудейським Сходом не могли не позначитися на світогляді слов'янства України. Зокрема, поширення християнських та іудейських впливів з причорноморсько-прикаспійських областей мало сприяти духовній індивідуалізації свідомості мешканців Середнього Подніпров'я.

До того ж, на відміну від більшості інших давньоєвропейців, слов'яни Лісостепової України мешкали в безпосередньому сусідстві з численними кочовими народами Великого Степу (який простягався від Східних Карпат і Середнього Придніпров'я до Хінгану і Хуанхе). В його межах періодично виникали більш-менш довготривалі кочові імперії, і деякі з них — такі, як Скіфське царство чи Хазарський каганат (пізніше Золота орда), на певний час поширювали свою владу і на лісостепові племенні князівства.

Останнє сприяло залученню відповідних слов'янських загонів до військ кочовиків, внаслідок чого відбувалося певне зближення культур, побуту і ментальності іраномовно-тюркомовних і порубіжних з ними слов'янських етносів. Це підтверджується археологічними відомостями про високу подібність лісостепових і степових культур скіфських і ранньосередньовічних часів, особливо стосовно військового прошарку (озброєння, кінська узда, прикраси, побутові речі), та лінгвістичними даними щодо широкого впливу іранської фонетики і лексики на південно-східні слов'янські

говірки. Подібні процеси відбувалися також, коли елементи культури і побуту кочовиків передавалися слов'янам лісостепо-степового порубіжжя через регулярні безпосередні контакти (військові сутички чи спільні походи, осідання частини кочовиків у південних районах слов'янського лісостепу або входження окремих слов'янських громад річковими заплавами в кочівницький степ, за межі контролю власних князів).

Наявність самостійних домогосподарств була тим соціально-економічним тлом, яке формувало антропоцентричний світогляд, позначений певним трагізмом індивідуальної долі, зумовленим постійним ризиком життя поруч з кочівницьким степом. Відповідно, постійна напруженість у відносинах з номадами, несталість побуту на порубіжжях з «Диким полем» («українах») формувала психологічний тип вільної людини-воїна, бродяги, згодом — козака, з притаманними йому ментально-духовними, суспільно-громадськими та культурно-побутовими особливостями. Такі люди, об'єднуючись з іншими на рівних правах і живучи громадами з виборними головами-атаманами, покладалися на самих себе у мінливих обставинах життя, і над усе цінували волю. Свій здебільшого недовгий вік вони жили в єдності з природними стихіями, не привчалися до підпорядкування будь-яким владно-авторитарним структурам, звикали задовольнятися тільки найнеобхіднішим.

Нестабільність життя і побуту, неможливість розрахувати майбутнє не сприяли розвитку раціональності менталітету, але вчили поклатися на долю та власну вдачу, цінувати дружбу і щирість, а не меркантильні розрахунки та матеріальний комфорт, до яких справжній козак завжди ставився з презирством. За таких умов чоловіки часто залишалися неодруженими або, відправляючись у похід, на промисли чи випас худоби, подовгу жили без сімей. Багато хто з них не повертався додому.

Тому у жінок формувалася особлива відповідальність за долю дітей, які були прив'язані до матері сильніше і глибше, ніж до батька. Звідси й особливе ставлення в українському фольклорі саме до матері за маловиразності в ньому постаті батька. Такий ментально-психологічний тип у загальних рисах мав формуватися протягом багатьох століть в українському лісостеповому порубіжжі з кочівницьким степом, де склався прообраз майбутнього козацтва (в давньоруські часи — на слов'янсько-тюркському порубіжжі). Однак цей тип аж ніяк не репрезентував духовність основної маси мешканців південних і південно-західних князівств у цілому. Він не мав майже нічого спільного з дружинником, боярином-адміністратором, ремісником, торговцем і навіть з пересічною селянською масою.

Ще з часів Київської Русі провідні прошарки її населення, переважно придніпровських міст, зокрема Києва, вступали в безпосередні зв'язки з мусульмансько-іудейським Сходом (через Хазарію) та християнською Візантією — прямою спадкоємницею пізньоантичної культури. Зі Сходу на береги Дніпра надходили не тільки срібні дірхеми та барвисті тканини, а й нові ідеї. Очевидно, їх важливим транслятором у місцеве середовище була іудейська громада Києва, що документально засвідчується вже з початку X ст. Але провідну роль у формуванні засад духовної культури східнослов'янських народів відіграв Візантійсько-Східнохристиянський світ. Хрещення і поширення християнської віри сприяли формуванню нового уявлення про людину, її душу і долю, визначили її розуміння як причетної й зверненої до Бога індивідуальності. Світ визначався як «Світ Божий», створений та освячений Ним, просякнутий його мудрістю (софійність буття) та енергіями.

Християнство, яке проникало в народну свідомість, мало спочатку досить виразне космічно-державне забарвлен-

ня. Пов'язано це було як із самим ієрархічно-космоцентричним баченням Всесвіту східнохристиянською традицією, так і з особливостями язичницького сприйняття. Увага акцентувалася не на особі Христа з його стражданнями та особистим зверненням до кожного віруючого (що було властиве західному християнству), а на Вседержителі-Судді (багато в чому подібному до іудейськомусульманського розуміння Бога як творця і володаря) та Богородиці-Заступниці, образи яких легше адаптувалися широкими масами на ґрунті язичницького уявлення про велику, добру, прихильну до людей Богиню-Мати.

Чужими тривалий час залишалися есхатологічний пафос християнства (до якого людей звернуло татарське лихоліття) і мотив протиріччя між духом і плоттю (взагалі не притаманний православ'ю в такій загостреній формі, як католицизму). Всесвіт, а отже, природа і людина осмислювались як прекрасні творіння Божі, осяяні його любов'ю.

Але поряд з наївним сприйняттям християнства пересічним населенням, на Русі, принаймні з початку XI ст., з'являються люди (Іларіон Київський, Антоній і Феодосій Печерські та ін.), які прагнуть цілком віддати себе служінню Богові. Чернецтво, особливо ченці Києво-Печерської лаври, з їх орієнтацією на самотництво, анахоретство, з одного боку, та розвиток книжкової культури і мистецтва, з другого, робили значний внесок у формування підґрунтя майбутньої української духовності.

У своєму світосприйнятті та розумінні людини схимники київських околиць успадкували традиції давніх лавр Палестини, Сирії та Афону («Святої гори»), де прийняв постриг засновник Києво-Печерської лаври Антоній Печерський. Введення його спадкоємцем Феодосієм Печерським Студійського уставу сприяло подальшому розвитку книжкової освіченості, переважно через Біблію і твори отців Східної церкви, в поєднанні з особливою увагою до індивідуального духов-

ного зростання та особистого наближення ченця до Бога.

Наївно було б ідентифікувати ментальність Київської Русі з притаманним українському народу духовно-ціннісним ладом. Давньоруська цивілізаційна система, спираючись на традиційний слов'янсько-язичницький ґрунт і сприймаючи як загальну ідею візантійську установку на упорядковану державно-церковну єдність, являла собою цілісну, врівноважену, структурно завершену соціокультурну систему.

Персоналістична, антропоцентрична лінія духовного розвитку тут тільки формувалася. Більш-менш вільно, всупереч загальному, ще досить архаїчному, тону давньоруської культури вона могла проявлятися саме в маргінальних сферах суспільного та культурного життя. До них у Південній Русі можна віднести чернецтво, особливо печерське самітництво, та дніпровсько-степову вольницю — бродяжництво як віддалений прообраз козацтва. Цьому ж сприяло і пожвавлення ролі міських самоврядних структур, зокрема в Києві під час послаблення великокнязівської влади, тобто з середини XII ст., і зростання приблизно з того ж часу ініціативності в політичних справах боярсько-дружинної знаті, зокрема в Галичині.

Саме ці тенденції почали виходити на перший план у післямонгольські часи, особливо на межі XV—XVI ст. (підвищення ролі чернецтва та порубіжної зі степом вольниці — козацтва, поширення міського самоврядування через здобуття магдебурзького права, привілеї та вільності князів, папства і шляхти). Особливо це стосується порубіжних зі степом земель, де люди опинялися в трагічній «прикордонній ситуації», на межі життя та смерті, коли не існувало вагомої політичної сили, здатної захистити від насилля, полону, вбивства. Це породжувало відчуття невпевненості «в сьогоднішньому дні» і вчило розраховувати на власні сили. Батиева навала знищила в Середньому Подніпров'ї (на

протилежність Галицько-Волинській та Володимиро-Суздальській землям, не кажучи вже про Новгородську, Смоленську та Полоцьку) скільки-небудь міцну, авторитетну і впорядковану систему державної влади, залишивши людей віч-на-віч з ворожим зовнішнім світом і постійною загрозою смерті чи поневолення. З новою силою це повторилося після Менглі-Гіреєвого спустошення придніпровських земель, включаючи Київ, у 1482 р.

На цей виклик долі, за умов слабкості вже рудиментарних структур князівської влади, гідним відгуком була самоорганізація місцевої людності «знизу» — на рівні невеликих громад вільних і озброєних людей — козаків, які організовувалися за принципами «військової демократії» в невеликі громади, що обжили «українні» землі на порубіжжі з Великим Степом та заплаву Дніпра до Запоріжжя. Це сприяло формуванню своєрідних духовно-ментальних структур, культурно-побутових традицій та стереотипів поведінки, виразно відмінних від польсько-литовських або московсько-російських, але типологічно подібних до тих, що паралельно склалися в середовищі козаків Дону, а згодом Волги, Тереку та Яїка.

У Московській Русі відродження упорядкованого життя в помонгольську добу відбувалося під керівництвом сильної деспотичної великокнязівської, а від правління Івана III — царської, влади. Вона ставала вісью-медіатором усього суспільного життя, збираючи землю, людей та зброю. Такий стан справ сприяв формуванню типу законослухняного московського службовця-військового, відданого володарю. Він відчував відповідальність за свої дії, за якість виконання обов'язків не тільки перед Богом і рідними, а передусім — перед державою, персоніфікованою в особі князя-царя.

Звідси випливає типова для російського менталітету установка на служіння державі саме як своїй, рідній, котра має піклуватися про ту людину, яка їй відда-

но служить. А це продукує відому патерналістську свідомість, ментальність, яка, пройшовши через Петровську імперію, відтворилася знову в соціалістичній системі СРСР. Тому не дивно, що радянську владу так легко прийняли центральні губернії Росії, де населення століттями звикало до командно-патерналістських відносин з владою, тоді як її козачі землі (Дон, Кубань, Урал-Яїк, Забайкалля-Даурія) чинили більшовикам впертий і тривалий опір.

На відміну від Московської держави у Придніпровській Україні, південніше Києва, процеси суспільного відродження на межі Середньовіччя і Нового часу відбувалися через партнерське об'єднання окремих осіб і сімей у самоупорядковані громади. Ініціатива виходила від конкретних людей, які самі вільно обирали і скидали своїх голів. Останнє, до речі, стосується не тільки козацтва, а й населення певної частини міст і містечок з виборними війтами, пізніше — міських братств у провідних центрах, навіть монастирських громад, де широко практикувалася виборність керівників. Все це сприяло становленню демократичних традицій та ментальних засад, при відстороненому, недовірливому ставленні до здебільшого чужинницьких за походженням державних структур, зокрема литовсько-руських, польських, московських (Сіверщина), молдавських (Буковина) та угорських (Закарпаття).

Істотно іншим, ніж у Московській державі, був на українських землях і контекст трансквілізаційних контактів та духовних впливів. Тут зберігалася церковна орієнтація на православні Балкани та східні патріархати, спокійно сприймалася звістка про укладення Флорентійської унії 1439 р. (проти якої Москва висловила рішучий протест), її скасування. Без сумніву, через пізньовізантійсько-балканське посередництво сюди транслиювалася причетна до православної традиції греко-антична духовна спадщина, яка виразно актуалізувалася в імперії Палеологів. Так само місцеве чернецтво

не могло залишитися осторонь потужного містично-релігійного руху ісіхазму з його ідеє-образом «нетварного світла» та прийняття православ'ям розробленого в середині XIV ст. Григорієм Паламою догмату про нетварні енергії. Відтоді на терени України з слов'янського півдня (головним чином з досить могутнього на той час болгарського царства з його розвиненою православно-богословською літературною традицією) потрапляють раніше невідомі твори, зокрема так звані «Ареопагітики», праці Василя Великого, Ісаака Сирина, Авви Дорофея, Симеона Нового Богослова, Григорія Синаїта, Григорія Палами, Кавасілі, Максима Ісповідника. Розвиткові природничих знань ця література сприяти не могла, але вона допомагала підтримувати певний рівень духовної культури в провідних центрах православного світу.

Завоювання турками Балкан та загибель Візантії з останніми грекомовними осередками Причорномор'я (Трапезунд, Феодоро та ін.) зменшувало вагомість цього напрямку культурних зв'язків, хоч він і залишався основним принаймні до початку XVII ст., коли в українській культурі пізньоісіхастський світогляд репрезентував І. Вишенський.

Паралельно зростав зовні малопомітний, але досить ґрунтовний іудейський вплив. У південних регіонах Східної Європи він простежувався з межі ер і цілком виразно фіксувався в дохристиянському Києві. Посилення економічних зв'язків Придніпров'я і Галичини з Мусульманським Сходом за золотоординських часів сприяло появі в містах значної кількості іудейських (і вірменських) купців, зокрема кримського, подекуди тюркомовного походження. Це доповнювалося поширенням західноєвропейського єврейства на схід через Польщу в міста Великого князівства Литовського.

Зв'язки зі Сходом у другій половині XV ст. певною мірою позначилися на розвитку духовної культури. Під впливом іудейсько-мусульманської традиції на місцевому ґрунті формується ідейна

течія, яка мала значення для становлення української філософсько-світоглядної традиції, на що звернув увагу Д.І. Чижевський. Вперше думка освіченої частини місцевої людності абстрагується від догматично-богословської тематики і звертається до власне філософських, космографічних, астрологічних та інших проблем, широко представлених пізньосередньовічною кабалістикою.

У цьому можемо вбачати певну аналогію з ренесансними духовними інтенціями, також значною мірою пов'язаними з іудейсько-мусульманським впливом. З іншого боку, цю течію можна порівняти з певними передреформаційними рухами Західнохристиянського світу (Чехії, Німеччини та ін.), характерною рисою яких було звернення до старозавітних шарів біблійної духовності. Увага до останніх була притаманна слов'янсько-православному світу з часів Кирила і Мефодія, а в київській духовній традиції вона простежується з часів Іларіона. Тому коли на українських землях з середини XVI ст. почали відчуватися протестантські впливи, то для їх сприйняття тут уже існувало певне ідейне підґрунтя.

Таким чином, староукраїнська духовність (цю тезу в останні роки розробляє С.Б. Кримський) своїм корінням через біблійну, зокрема старозавітну, словесність у різних формах її інтерпретації сягає найглибших рівнів давньосхідної та античної культур з їх численними синтетичними формами у вигляді патристики східних отців Церкви, містичної практики ченців-ісіхастів Афону, астрологічно-космографічної кабалістики тощо. В цьому вона розвивалася певною мірою паралельно відповідним західноєвропейським, ренесансним та гуманістично-передреформаційним тенденціям, які і до Люблінської унії безпосередньо впливали на якусь частину представників місцевої, особливо галицько-волинської, знаті, зокрема на тих, хто отримував латиномовну освіту в західних університетах. Але до Подніпров'я ці західні імпульси до середини XVI ст. ледве доходили.

Старозавітно-антично-давньохристиянська культурна спадщина була спільним надбанням усіх християнських народів, а також певною мірою іудеїв і навіть деяких освічених мусульман. Тому своєрідність формування духовно-ментально-ціннісних засад української культури слід визначати не просто констатуванням їх органічної причетності до неї, а через її специфічну форму синтезу з стародавніми місцевими традиціями.

Порівняно з романським Відродженням староукраїнська культура здобувала натхнення не з античної, а з власної давнини, з героїки літописних оповідей та, особливо, патерикових переказів про вітчизняних святих. Водночас на протилежність німецькій чи швейцарській Реформації, жорстко пов'язаній з тісним бюргерським містом, його ранньобуржуазним духом розсудливо-прагматичного ставлення до повсякденної діяльності, товару та грошей, український менталітет формувався в оточенні співучої природи, без меркантильної домінанти у ставленні до зовнішнього світу.

Чіткої межі між містом і селом, міщанським, козацьким та селянським станами, так само як між землеробським, обробленим лісостепом і небезпечним степом, що тільки починав колонізуватися, тут тривалий час не існувало. В козацькому середовищі часом навіть стиралася межа між голотою, шляхтою та вихідцями з аристократичних родин. Князя Дмитра Вишневецького народ оспівував як ідеально-типового, за його уявленнями, козака Байду. В Україні доля людини значно більшою мірою залежала від її власної волі, ніж у Західній Європі, а тим більше у Московському царстві тих часів, а життя минало в органічній єдності з природою, про що постійно йдеться в народних думах і піснях. За нерозвиненості раціональних, рефлексивно-відсторонених від чуттєвої дійсності, форм світосприйняття це, до речі, зумовило виразну антропоморфізацію явищ природи в українському фольклорі.

Українському світосприйняттю притаманне відчуття природного середовища як чогось рідного, близького, свого, а не відчуженого і протиставленого людині. Думи і народні пісні (як згодом і численні авторські художні твори) подають життя людини не на фоні природи, а в єдності з нею, коли людина та природа, разом з вищою, спільною для них обох, софійною першосутністю буття становлять єдине й гармонійне ціле. Відчуття власної цілісності та самоцінності людина здобуває саме наодинці з природою, а не в суспільному середовищі.

Цього відчуття гармонії з природою не знали західноєвропейські бюргери, зачинені у своїх тісних, ділових, метушливих містах. Вони сприймали природний світ як щось протилежне їхній суті, те, на що спрямовується їх утилітарна, але раціонально високоорганізована, свідомість та енергія в процесі діяльності — підкорення та цілеспрямованого штучного перетворення (з метою отримання прибутку) десакралізованого, обездушеного об'єкта дієвим суб'єктом. Так само не відчували спорідненості з природним оточенням і мешканці лісової зони, особливо її суворих північних областей, де ґрунти були неродючими, а зими довгими і холодними, де людям доводилося вести жорстоку боротьбу за своє існування не з іншими людьми, а з доквіллям.

Щось подібне до українського сприйняття природи мало місце в античному світі та у романських народів ренесансних часів, поки в середовищі їх інтелектуалів (після Г. Галілея і Р. Декарта) не запанував механістично-раціоналістичний світогляд.

Наведені міркування певною мірою пояснюють виникнення не тільки відзначеного дослідниками своєрідного українського емоційно-вольового («кардоцентричного») антропоцентризму, а й потяг до простору, безмежності, стихійного емоційно-вольового самовираження на тлі і в органічній єдності з природою. Щось подібне знаходимо і в росій-

ській культурі, але здебільшого в зв'язку не з індивідуалістичною, а з державницькою установкою розширення меж країни через поглинання малозаселених лісових і степових просторів. Можливо, у найчистішому вигляді цей потяг до безмежного простору та стихійної волі спостерігався в духовно-ментальних засадах кочівницьких, зокрема тюркомовних, народів, які брали певну участь в етногенезі середньодніпровських українців. Але в нашому випадку цей потяг до волі поєднується і з певним сприйняттям християнсько-персоналістичних цінностей, що надає йому відповідного духовного виміру.

Розгляд екологічно-соціокультурно-історичного контексту формування духовно-ментальних засад української культури дає змогу виявити витоки та причини появи її певних інваріантів. Але визначивши їх та їхні джерела, не слід сподіватися, що в кожній із субсистем української культури, на кожному з етапів її розвитку саме вони визначатимуть її сутність та провідні форми. На момент свого оформлення староукраїнська культура складалася з кількох окремих субкультур, зокрема козацької та селянської (з найширшим діапазоном перехідних між ними форм), міщанської та чернечої, за регресування русько-шляхетської (після Люблінської та Брестської уній) внаслідок ополячення й окатоличення місцевого панства. Ця станова строкатість доповнювалася територіальними, а з укладенням Брестської унії — і конфесійними особливостями.

Така ситуація була цілком природною для європейських країн пізнього Середньовіччя та початку Нового часу. Але попри цю варіативність форм, на початок XVII ст. на українських землях, з осередком у Середньому Подніпров'ї навколо дніпровської осі, між запорізьким та киево-лаврським осередками соціокультурного життя, саме староукраїнська соціокультурна система має вже цілком усталений вигляд. І невдовзі

на її тлі виросла своєрідна і багатобарвна культура українського бароко, яку вже неможливо зрозуміти без урахуван-

ня творчого сприйняття українцями XVII ст. культурних надбань тогочасного Західнохристиянського світу.

Одержано 03.08.2007

Ю.В. Павленко

Формирование основ украинской ментальности и национальной культуры

Формирование основ украинской ментальности и национальной культуры с характерными для них особенностями и архетипами анализируется в историческом аспекте в контексте общего понимания генезиса и развития украинского народа и его предков. Показаны отличия украинского мировосприятия от мировосприятия других народов.

В.И. Назаров

Принципы устойчивого развития России

Рассматриваются правовые, научно-теоретические и практические проблемы перехода России к устойчивому развитию.

Глобальный экологический кризис и реальная угроза разрушения самой среды жизни вынудили мир на исходе XX века навсегда отказаться от безоглядного роста экономики и признать необходимым подчинить социально-экономическое развитие каждой страны принципам единой глобальной стратегии. Эта единая стратегия широко известна теперь под названием концепции устойчивого развития (УР) [1].

Разработанная лучшими умами человечества, она получила одобрение на всемирных форумах глав государств и правительств по охране окружающей среды и развитию в Рио-де-Жанейро (1992) и Йоханнесбурге (2002) и фактически стала мировой программой спасения человеческой цивилизации. Против верховенства этой программы над национальными проектами развития не выступило ни одно государство. Под документами обоих форумов стоит и подпись России.

В «Декларации», принятой в Рио-де-Жанейро, были перечислены 27 принципов (требований) УР, отразивших гармоничное сочетание интересов эко-

номики, общества и охраны окружающей среды. Подтвердив их актуальность, саммит в Йоханнесбурге принял «План осуществления решений», где были указаны цели на 2005—2015 гг. в качестве «Целей тысячелетия» по реализации перехода к УР, а в ряде случаев и пути их претворения.

В целом было достигнуто единодушие в том, что УР должно характеризоваться экономической эффективностью, экологической безопасностью и социальной справедливостью. В каждой из этих сфер свои стратегические цели. В экономической сфере — это создание социально и экологически эффективной экономики, обеспечивающей достойный уровень жизни людей, конкурентоспособность продукции, быструю рыночную адаптацию. В экологической сфере стратегическая цель — это рациональное использование природных ресурсов, сохранение и восстановление естественных экосистем, стабилизация и улучшение качества окружающей среды, снижение ее загрязнения, сокращение и утилизация отходов. В социальной сфере — обеспечение необходимо-